

**РОЗБУДОВА ДЕРЖАВИ І ПРАВА:
ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА КОНСТИТУЦІЙНОЇ ПРАКТИКИ**

БАЙРАЧНА В. В.,
здобувач кафедри філософії та політології
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 340.112

РЕЛІГІЙНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ ВПЛИВУ НА ЗМІСТ ДИГЕСТІВ ЮСТИНІАНА

У статті, з онтологічної точки зору, досліджено релігійно-правовий аспект впливу на зміст одного із джерел права Східної Римської імперії – Дигестів Юстиніана. Проаналізовано значення основних джерел права та християнської релігії, що комплексно вплинули на формування та зміст Дигестів Юстиніана, а також визначено місце та роль Дигестів Юстиніана у правовій системі Східної Римської імперії.

Ключові слова: онтологія, релігійно-правовий вплив, Звід цивільного права, Дигести Юстиніана, Священне Писання, християнська релігія.

В статье, с онтологической точки зрения, исследован религиозно-правовой аспект влияния на содержание одного из источников права Восточной Римской империи – Дигестов Юстиниана. Проанализировано значение основных источников права и христианской религии, которые комплексно повлияли на формирование и содержание Дигестов Юстиниана, а также определено место и роль Дигестов Юстиниана в правовой системе Восточной Римской империи.

Ключевые слова: онтология, религиозно-правовое воздействие, Свод гражданского права, Дигесты Юстиниана, Священное Писание, христианская религия.

In an article from the ontological point of view, studied the religio-legal aspect of influence on the content of one of the sources of law of the Eastern Roman Empire – the Digest of Justinian. Analyzed the meaning of the main sources of law and the Christian religion, which influenced the formation of the complex and the contents of the Digest of Justinian, as well as the place and role of the Digest of Justinian in the legal system of the Eastern Roman Empire.

Key words: ontology, religious-legal effect, the Code of Civil Law, the Digest of Justinian, the Scriptures, the Christian religion.

Вступ. В сучасних умовах глобалізації перед наукою та практикою постає низка завдань, які пов'язані із необхідністю дослідження чинників, які впливають на зміст джерел права.

Дигести Юстиніана, як частина Зводу цивільного права, викликають і по сьогоднішній день науковий інтерес. Зазначене джерело права є недостатньо дослідженим з точки зору релігійно-правового впливу на причини його створення та зміст.

Враховуючи те, що одним з основних завдань науки можна вважати виявлення об'єктивних законів дійсності – у рамках даного дослідження, автором розглянуто онтологію релігійно-правового впливу на створення та зміст джерел права на прикладі Дигестів Юстиніана. Стосовно практичної сторони дослідження, то сформульовані в дослідженні теоретичні

положення та висновки можуть бути використані, зокрема: у науково-дослідній сфері в якій можуть бути основою для подальшої розробки положень щодо онтології права; у навчальному процесі – матеріали дослідження можливо використовувати при підготовці підручників та навчальних посібників з дисципліни «Філософія права». Зазначимо, що деякі положення, наведені у дослідженні, носять дискусійний характер і тому можуть слугувати базою для подальшого наукового дослідження проблем онтології права.

Питання, що стосуються впливу на джерела права тих чи інших чинників, що, відповідно, впливають на їх зміст є одним з найбільш актуальних у філософії права та юриспруденції. Однак, питання релігійно-правового впливу на зміст Дигестів Юстиніана, як частини Зводу цивільного права, шляхом аналізу безпосередньо текстів Священного Писання та Дигестів Юстиніана на предмет спорідненості, раніше науковцями не розглядалося. Тому, результати даного дослідження можна вважати невіршеною раніше частиною загальної проблеми.

Враховуючи вищезазначене, автором при дослідженні проблематики обраної теми використовувались, зокрема доробки науковців, які розглядали питання, що є спорідненими із окресленою проблематикою, наприклад, праці українських науковців: Н. Бровко [2; 3], Я. Григор'єва [5], І. Мацелюх [9], В. Мороз [10], В. Омельчук [11; 12], Л. Попсуєнко [15]; радянських науковців: І. Перетерський [14] та С. Сказкін [18] та інших зарубіжних науковців: А. Ватсон [4], Ж. Ле Гофф [7], Д. Лінч [8], Е. Ценгер [19] та ін.

Постановка завдання. Метою даної статті є дослідження онтології релігійно-правового впливу на створення та зміст джерел права на прикладі Дигестів Юстиніана. Вважаємо, що для досягнення поставленої мети, доцільним є виконання наступних завдань:

– продемонструвати значення основних джерел права та християнської релігії, що комплексно вплинули на формування та зміст Дигестів Юстиніана, як частини Зводу цивільного права;

– визначити місце та роль Дигестів Юстиніана у правовій системі Східної Римської імперії.

Результати дослідження. Політико-правова модель Східної Римської імперії суттєво вирізняється у європейському середньовічному державотворенні. В. Омельчук зазначає, що дана унікальність зумовлена творчим синтезом пізньоантичної, християнської та ранньовізантійської світської традицій. Вони зумовили вироблення засад симфонії церковної та світської влад у державі, передумови якої були закладені у 395 р., а утвердження ідей якої пов'язують з діяльністю імператора Юстиніана [12, с. 14], який був ініціатором правової реформи, масштабної кодифікації, систематизації джерел права.

Важливо звернути увагу на те, що Дигести Юстиніана не є першим кодифікованим зводом законів – їм передував Кодекс Феодосія (V ст. н. е.) – перша відома офіційна кодифікація законів [16, с. 75], про який у даному дослідженні також буде йти мова, оскільки він став підґрунтям для подальшої кодифікації права у Східній Римській імперії, зокрема створення Дигестів Юстиніана та безпосередньо вплинув на їх зміст.

За своєю суттю Кодекс Феодосія є пам'ятником права доби пізньої Античності. Він складений у правління Феодосія II Молодшого (408 – 450 рр.) – імператора Східної Римської імперії. Робота з його створення почалася в 435 р. [17, с. 76] з видання імператорського закону, що містив розпорядження «упорядкувати закони», починаючи з Костянтина Великого і по 435 р., «розподіливши їх відповідно до змісту по титулах». Для виконання зазначеного завдання була створена спеціальна кодифікаційна комісія. Необхідно звернути увагу на те, що саме Кодекс Феодосія став основним джерелом принципів та юридичних норм, що визначили характер, зокрема канонічного права, оскільки він містив, наприклад, XVI книгу «Про універсальну або католицьку церкву», що була присвячена законам, які стосуються виключно церковних справ [15, с. 290]. Церковно-правові норми XVI книги Кодексу Феодосія закріпили правовий статус християн та зобов'язали населення імперії сповідувати релігію, що затверджена першим Нікейським Вселенським собором [9, с. 23]. З юридичної точки зору, ті положення римського законодавства, що не увійшли до змісту Кодексу Феодосія

досія втратили свою чинність. Можемо вести мову про те, що вони перестали відповідати потребам тогочасного суспільства у результаті зміни соціокультурних умов.

Ніколи раніше, до створення XVI книги Кодексу Феодосія, питання, пов'язані з релігією, практично не ставали предметом правотворчості. Держава самоусувалася від зазначеного. Натомість, у XVI книзі Кодексу питання релігії є основними. Законодавець підкреслює це неодноразово, погоджуючи суто богословські проблеми, що мають відношення чи до християнської, чи до якої-небудь іншої релігії, з суто цивільно-правовими питаннями [15, с. 292]. Християнська церква набула статусу державного інституту, на який поклалися спеціальні державні функції, зокрема судочинство. До церковного відання відійшли всі злочини проти церкви [9, с. 23]. Отже, з аксіологічної точки зору, християнство набуло статусу загальнообов'язкової релігії, що демонструє її цінність та значення для тогочасного суспільства.

Книга XVI Кодексу Феодосія нараховує 201 конституцію. Авторство найбільшої кількості конституцій належить імператорам, які або лояльно ставилися до християнства, або ж були щирими прихильниками християнської віри, що свідчить, як уявляється, про генетичний зв'язок імператорського законодавства про церкву з процесом формування канонічного права та про нормотворче значення останнього. Кодекс Феодосія містив у собі закони починаючи з 313 р. У християнській традиції – це час припинення гонінь, початок правління першого християнина на троні [15, с. 291]. Таким чином, в антропологічному аспекті, у Кодексі Феодосія зібрані закони, які були прийняті в християнську добу, християнськими імператорами, що мало для християн велике значення.

I. Мацелюх зазначає, що Кодекс Феодосія – це перший і останній кодифікаційний збірник Римської імперії, що вміщував церковно-правові норми, видані державною владою, та став джерелом церковного права [9, с. 23]. Вважаємо за доцільне проаналізувати дане твердження. Зазначене пов'язано із тим, що ми не погоджуємось із:

– по-перше, тезою про те, що Кодекс Феодосія є «кодифікаційним збірником Римської імперії», оскільки остання припинила своє існування шляхом розколу на Західну Римську імперію та Східну Римську імперію у 395 р., а робота над створенням Кодексу Феодосія почалася в 435 р. під час правління Феодосія II Молодшого (408 – 450 рр.) – імператора Східної Римської імперії. Тому, вважаємо, що доцільно вести мову про те, що Кодекс Феодосія є першим кодифікованим збірником саме Східної Римської імперії;

– по-друге, Кодекс Феодосія був джерелом не лише церковного права, оскільки в його змісті були наявні норми, які регулювали й інші суспільні відносини, а справ безпосередньо церковних стосувалася лише XVI книга Кодексу Феодосія під назвою «Про універсальну або католицьку церкву». Тому, вважаємо, що теза про те, що Кодекс Феодосія «вміщував церковно-правові норми, видані державною владою, та став джерелом церковного права» є занадто вузькою за своїм змістовним навантаженням. Тому, пропонуємо розглядати Кодекс Феодосія, як перший кодифікований збірник у Східній Римській імперії, у якому систематизовано правові та релігійні норми, які є набутками часів існування Римської імперії.

Як вбачається із вищевикладеного – вже у V ст. н. е. складовою канонічного права є не лише ідеї та догмати християнської релігії, а також норми римського права як юридичне підґрунтя. Релігійні питання, у Кодексі Феодосія, не тільки є предметом правотворчості, але й відокремлені від усіх інших питань, шляхом виділення їх в окрему книгу. Зазначене не було характерним, зокрема для Інституцій Гая.

Тому, можна констатувати, що першим кодексом, до якого систематизовано увійшли норми права, що регулювали, зокрема церковні, релігійні відносини, був Кодекс Феодосія. З точки зору правової аксіології, християнська релігія на момент формування Кодексу Феодосія мала вагоме значення, що, по суті, і відобразилось у його змісті. Оскільки саме Кодекс Феодосія склав основний масив імператорського законодавства про церкву і, що найбільш важливо, став його основою, визначив сутність та напрямок робіт у даній сфері на майбутнє.

Як вже зазначалося, імператор Юстиніан був ініціатором правової реформи, масштабної систематизації джерел права. Кодифікація Юстиніана носить поширену по усьому

світу назву: *Corpus iuris civilis* – Звід цивільного права. Згадана назва в Юстиніанівській кодифікації не зустрічається, оскільки вона з'явилася у глосаторів в XII ст., а перше друковане видання всієї кодифікації під цим титулом було здійснено Діонісієм Готофредом в 1583 р. [14, с. 31]. Звід цивільного права об'єднує у собі такі складові частини:

– по-перше, Кодекс Юстиніана (529 р. – перша редакція, 534 р. – друга редакція), який увібрав у себе найкращі доробки правової думки того часу. Оскільки, на меті робочої групи було відібрати з величезної маси імператорських конституцій найбільш важливі, що мають практичне застосування і відкинути все застаріле, що фактично втратило значення. Необхідно було також систематизувати і класифікувати всі відібрані імператорські постанови. Кодекс Юстиніана зберігся до наших днів у другій редакції і саме в цьому вигляді вже згодом став всесвітньо відомим [18, с. 248 – 249];

– по-друге, Інституції (533 р.), створення яких пов'язане із назріванням реформи юридичної освіти та з метою поліпшення викладання юриспруденції. Для зазначеного необхідно було, перш за все, створити елементарне керівництво по вивченню права. Дана праця й отримала назву «Інституції», оскільки такою назвою в римській літературі давно вже позначали подібні «настанови». Інституції, згідно із задумом, повинні були в доступній формі висвітлити сучасний стан права, відкинути все застаріле, поклавши в основу реформоване Юстиніаном законодавство. Інституції, подібно Дигестам, були компіляцією класичного права, щоправда, вже з урахуванням тих змін, які були внесені в Дигести та Кодекс. Основний зміст Інституцій Юстиніана був запозичений з Інституцій Гая. Зазначимо, що Інституції Юстиніана широко використовувалися не тільки для навчальних цілей в школах права Східної Римської імперії, а й отримали практичне застосування при розгляді окремих судових справ, оскільки вони були наділені силою імператорського закону відповідно до розпорядження Юстиніана від 30 грудня 533 р. [18, с. 251-252];

– по-третє, Дигести (Пандекти) Юстиніана (533 р.), про які на початку дослідження вже йшла мова і над якими почалася робота одночасно з підготовкою Кодексу Юстиніана, являють собою збірку найважливіших правових положень, запозичених з різних праць римських юристів. За задумом упорядників, він повинен був охопити широке коло правових питань і тому отримав назву «Дигести», що латиною означає «зібране», «зведене у систему». Одночасно йому була дана і рівнозначна грецька назва – «Пандекти» (з грецької – «такі, що містять у собі все») [18, с. 249-250]. Дигести, історично, є найважливішою частиною Зводу цивільного права, оскільки, Дигести в тому обсязі, який їм було надано компіляторами, є новим за своїм характером офіційним збірником [14, с. 42]. Якщо порівнювати, то дійсно, Інституції – можемо віднести до жанру юридичної літератури, який вже давно відомий у Римі (згадаємо ті самі Інституції Гая), також до Юстиніана вже були відомі такі кодифіковані збірки як кодекси, наприклад, Кодекс Феодосія.

Як зазначає С. Д. Сказкін, у Дигестах давалася в короткому викладі квінтесенція римської науки про право та, як Юстиніан пишномовно заявив, що створенням Дигест був збудований священний храм римської юстиції [18, с. 251];

– по-четверте, Новели (534/35 – 565 рр.), які являють собою закони Юстиніана, що мали місце, насамперед, через життєві потреби. Оскільки, як очевидно, судова практика вимагала подальшого розвитку і вдосконалення діючого законодавства. І дійсно, після видання перших трьох зазначених вище частин Зводу цивільного права законодавча діяльність Юстиніана тривала досить активно. Закони Юстиніана, видані між 534/35 – 565 рр., й отримали згодом назву Новел. У більшості своїй вони були законодавчими приписами, які вводили певні нові норми права або скасовували старі. Лише частина їх являє собою тлумачення імператором вже існуючих законів. За життя Юстиніана Новели публікувалися окремими законами і не були поєднані в особливий збірник. Зазначене було зроблено вже пізніше. До наших днів дійшло три збірки новел [18, с. 252].

Зупинимось детальніше на розгляді Дигестів Юстиніана. При дослідженні останніх, як і будь-якого іншого явища буття, предмет дослідження можна розглядати з декількох точок зору. Отже, висловимо думку, що Дигести можна розглядати, по-перше, як історичну пам'ятку, по-друге, як законодавчу пам'ятку.

Якщо підходити до дослідження Дигестів як до історичної пам'ятки, то зазначимо, що їх можна розглядати як джерело відомостей про стародавнє римське право. Із цієї точки зору, основне значення має дослідження тексту Дигестів – його походження, вироблені в Дигестах зміни текстів стародавніх пам'яток права і т. п. На основі Дигестів проводиться реконструкція стародавнього римського права, зміст якого в значній мірі в них відображено [14, с. 3].

Якщо підходити до дослідження Дигестів з іншої точки зору, то І. С. Перетерський стверджує, що Дигести можна розглядати як законодавчу пам'ятку, що мала силу закону [14, с. 4]. Вважаємо доцільним конкретизувати дане твердження: якщо досліджувати Дигести як законодавчу пам'ятку, то їх можна розглядати як джерело права, що мало юридичну силу.

У нашому дослідженні Дигести Юстиніана будуть розглядатися як законодавча пам'ятка. Зазначимо, що з часу створення Східної Римської імперії і перенесення центру держави в Константинополь як в юридичній теорії, так і в самому чинному праві все більше позначається вплив грецьких та східних філософських вчень, звичаїв, правових норм і юридичних поглядів. У Юстиніановому зводі цей процес простежується цілком чітко. У законодавство Юстиніана проникають деякі філософсько-правові ідеї, народжені головним чином під впливом грецької філософії. Найважливішим серед них було вчення про природне право (*jus naturale*), засноване на уявленні про те, що весь світ є еманациєю природного розуму (*ratio naturalis*), який встановлює життєвий порядок, що є вічним, розумним і безумовним. Положення природного права, прогресивні для свого часу, спочивали на законах моральності і моралі. Природне право висунуло доктрину про те, що «по праву природи всі люди є рівними». Декларувалися і такі принципи римського класичного права, як рівність усіх громадян перед законом (*aequitas*) і людяність (*humanitas*), що вимагала від законодавця поваги до особистості, усунення правових норм, що принижують людину. Проте всі ці принципи перебували в кричущому протиріччі з життям (збереження рабства); в самому чинному законодавстві (особливо кримінальному) ясно виступала соціальна нерівність, права вільних знатних осіб (*honestiores*) протиставлялися правам нижчих верств населення (*humiliores*) [18, с. 253].

Потребує уваги та обставина, що ідея необмеженості влади імператора пронизує все законодавство Юстиніана. Саме в ньому знайшло остаточне оформлення вчення про божественність і повну непогрішність влади автократора на землі. Імператор вважався «живим законом», досконалим втіленням необмеженої влади. Тим самим філософсько-політичні ідеї волюнтаризму, повної залежності закону від волі імператора були доведені до своїх крайніх меж. Юридична теорія, створивши вчення про доброго і мудрого імператора, який надихається у своїй законодавчій діяльності згори, намагалася примирити ці непримиренні становища. Але дійсність на кожному кроці спростовувала теоретичні викладки юристів [18, с. 253-254]. Із зазначеного вбачається неможливість узгодження принципів природного права, загальної рівності перед законом і гуманністю з тогочасними реаліями буття.

На нашу думку, християнська релігія мала безпосередній вплив на вектор розвитку Римської імперії, а потім і Східної Римської імперії.

Амбіції Східної Римської імперії на лідерство у християнському світі підкреслював французький науковець Жак Ле Гофф [7, с. 48]. Саме тому на законодавство Юстиніана християнство справило великий вплив. Найглибший ідеалізм і спіритуалізм християнського віровчення спочатку абсолютно не в'язалися з подвійним практицизмом положень, що були успадковані від римського права. Але християнство зуміло поступово пристосувати юридичну теорію до інтересів панівної церкви, а імператорський уряд – використовувати християнське віровчення для прославлення і зміцнення єдинодержавної влади. Задля імператора церква проголосила доктрину божественності його влади. В свою чергу імператорський уряд захищав майнові та політичні привілеї духовенства [18, с. 254]. Тому можемо вести мову про те, що правове регулювання внутрішніх церковних відносин у Римській, а згодом і у Східній Римській імперіях мало подвійний характер та виражалося через видання державою спеціальних норм права, що стосувалися різних аспектів церковного життя, та санкціонування правил, виданих самою церквою. У такий спосіб імператори надавали церковним правилам силу державних законів. Про це красномовно йдеться у 530-й конституції імператора

Юстиніана: «Церковні канони мають таку ж силу в державі, як і державне законодавство. Що заборонено канонами – заборонено законом». Більше того, під імператорським патронатом проходили всі Вселенські собори, на яких вирішувалися найважливіші питання церковного життя. Рішення вищого церковного законодавчого органу обов'язково скріплювалося підписом імператора [9, с. 22]. За потреби імператор міг усунути чи покарати публічно будь-якого церковного ієрарха Східної Церкви аж до Патріарха включно. Імператорськими актами санкціонувалася необхідність дотримання окремих канонічних актів. Імператор виступав гарантом захисту майнових інтересів Церкви. Так Юстиніан у 535 р. видає так звану VII Новелу, якою заборонялося будь-яке відчуження церковної власності [12, с. 17].

Як вбачається, головною турботою в часи Юстиніана, і самого Юстиніана, була релігія. Проте у всьому тексті Інституцій та Дигест немає жодної згадки про Ісуса, апостолів, святих або батьків церкви. Як зазначає А. Ватсон, у Дигестах часто згадується слово «Бог», але щодо жодного з цих випадків ніхто не може сказати, чи це Бог християн, чи старі язичницькі божества [4, с. 39]. Інтерпретуючи зазначене, вважаємо, що у Дигестах Юстиніана все ж таки йде мова про Бога християнського, оскільки, якщо проаналізувати часові межі створення Дигестів та Священного Писання – головного джерела християнського віровчення, можемо констатувати, що Дигести Юстиніана створювалися у період коли фактично існували і мали поширення тексти, які увійшли як до змісту Старого Завіту так і до змісту Нового Завіту – складових частин Священного Писання, яке являє собою зібрання стародавніх текстів, створених на Близькому Сході у період з XII ст. до н. е. по II ст. н. е. [10, с. 93].

Зазначимо, що з самого початку свого існування християнські общини в ході богослужіння читали і тлумачили біблійні тексти як Слово Боже [19, с. 14]. Тому можемо стверджувати, що без Священного Писання не було б християнства не лише в тому вигляді, в якому ми звикли його сприймати на часі, його не було б взагалі.

Визначна роль християнської релігії проявляє себе в тому, що Східна Римська імперія закріпила положення церкви: самостійне положення єпископів (які призначаються, однак, у столицях імператором і тому фактично від нього залежать), надання у розпорядження церкви значного майна, свобода придбання та розпорядження ним. На думку І. С. Перетерського, православна християнська церква отримала права юридичної особи [14, с. 27]. Дійсно, у даному випадку порівняння прав, які отримала церква, із правами юридичної особи є доречним, оскільки тонко підкреслює певним чином самостійність церкви, її значення.

Д. Г. Лінч вважав, що церква у Східній Римській імперії стала важливим спадкоємцем нормативного християнства IV – V ст. На думку останнього, православне християнство було в основі уявлень, що їх візантійці мали про себе та свою імперію [8, с. 41-42]. В. В. Омельчук зазначає, що досвід християнізації права за Юстиніана можна розглядати як успішний завдяки тому, що імператор усвідомлював позитивну місію церкви як благодатного Христового тіла у боротьбі з гріховністю язичницької пізньоантичної спадщини і світського, яке навіть і за християнської доби несе ознаки цієї гріховності [11, с. 99].

Задля підтвердження зазначених думок та для демонстрації впливу християнських переконань на характер змісту Дигестів Юстиніана, в тексті яких прямо не згадується християнство як таке, вважаємо доцільним порівняти текст самих Дигестів Юстиніана та текст Священного Писання.

У Дигестах Юстиніана зазначається, зокрема, що по природному праву всі народжуються вільними; але після того, як по праву народів виникло рабство, за ним послідувало благодіяння відпущення з рабства. І хоча ми носимо єдине найменування «люди», але відповідно до права народів виникло три категорії: вільні, і на противагу їм раби, і третя категорія – відпущені на волю, тобто, ті, хто перестали бути рабами (Д.1.1.4.) [13, с. 158].

Згадки про інститут рабства наявні і у Старому Завіті у якому має місце, зокрема така настанова: якщо купиш раба єврея, нехай він працює [на тебе] шість років, а на сьомий [рік] нехай вийде на волю задарма; якщо він прийшов один, нехай один і вийде; а якщо він одружений, нехай вийде з ним і дружина його; якщо ж господар його дав йому дружину і вона народила йому синів або дочок, то дружина і діти її нехай залишаться у господаря її, а він

вийде один (Вих. 21: 2-4) [1, с. 79]. У зазначеному положенні зі Старого Завіту вбачається повчання цінностям свободи. Звернемо увагу на те, що і в Дигестах Юстиніана і в Старому Завіті передбачена можливість вивільнення людини з рабства і, таким чином, здобуття статусу вільної людини, здобуття свободи, яка для тогочасної особи, на нашу думку, перш за все асоціювалася із таким поняттям як самостійність, що полягала у відсутності «господаря» і можливості самостійного знаходження для себе місця у соціумі.

Осмислення категорії «свобода» триває багато століть. Однак і сучасні науковці, що досліджують правові норми, також погоджуються з положеннями, які вироблені в християнській культурі, в тому числі і в Дигестах Юстиніана. Так, на думку Н. І. Бровко, вибір особистої поведінки, власного шляху є результатом вільного волевиявлення людини, тому особа не може існувати без певної самостійності, тобто свободи [3, с. 55]. Я. Г. Григор'єва вважає, що свободу людини визначає здійснення вибору, який проявляється через вчинок. Обираючи той або інший варіант поведінки, особистість обирає, створює себе, конструює власний внутрішній світ. Отже, разом зі свободою виникає відповідальність – і, насамперед, за себе і свій життєвий шлях [5, с. 106]. Свобода людини та відповідальність за власні дії, що лежить в основі свободи, є вихідною умовою існування природних прав людини [2, с. 4]. Якщо свобода означає можливість вибору певної форми дії в конкретній ситуації, то відповідальність є здатністю особистості приймати адекватне ситуації рішення, передбачати наслідки своїх дій та відповідати за них перед світом та самим собою. Свобода вчинку неминуче має на увазі відповідальність, вона передує відповідальності [5, с. 106, 108].

Із зазначеного вбачається, що відповідальність та свобода є взаємозалежними категоріями, відповідальність виникає разом із свободою та виступає мірою свободи, її межею. Свобода і відповідальність є цілісним механізмом, за допомогою якого людина саморегулюється.

Залежність між свободою і відповідальністю особистості прямо пропорційна: чим більше свободи надається людині, тим більша відповідальність за використання цієї свободи [5, с. 106-107]. Проте, на нашу думку, якщо людина позбавлена свободи, а її дії викликані необхідністю, то питання про відповідальність втрачає свою доцільність.

Свобода – це фундаментальна правова цінність, джерелом якої є природа людини як істоти, здатної здійснювати свій вибір та нести відповідальність за його наслідки, обирати свої цілі і засоби для їх досягнення [2, с. 4].

Своїї реалізації ідея свободи набуває через відповідне право людини, передумовою якого вона виступає. Необхідною передумовою сповненого сенсу життя, для особи та громадянського суспільства є свобода, вільний вибір, внутрішня гармонія [3, с. 56].

В антропологічному аспекті, свобода дозволяє людині реалізувати себе. Тому вважаємо, що у найбільш універсальному значенні, свободу можна розглядати як можливість діяти згідно зі своїми ідеалами, поглядами та інтересами, усвідомлюючи при цьому відповідальність за власні дії.

У сучасному правовому полі нашої держави також знаходиться місце для прояву та закріплення фундаментальних цінностей. В Основному Законі України – Конституції України, можемо знайти відображення ідеалів свободи та людської гідності. Наприклад, у ст. 21 Конституції України [6] закріплене наступне положення, яке є яскравим прикладом зазначеного вище: «усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах». До того ж, на нашу думку, зазначені постулати повинні розглядатися з точки зору природних прав.

Порівнюючи постулати про свободу рабовласницької доби та, зокрема української сучасності, очевидним є те, що на протязі історії людства його суб'єкти мали різний ступінь свободи та різне розуміння її суті.

Ведучи вище мову про категорії «свобода» та «відповідальність», зазначимо, що, на нашу думку, немає нічого гіршого, ніж ситуація, коли від певних вчинків однієї людини страждає інша людина, її життя.

Вважаємо, що життя будь-якої живої істоти є головною цінністю буття, тому, з аксіологічної точки зору, його можна поставити на вершину ієрархії цінностей. На підтвердження зазначеної нами тези наведемо витяг із Старого Завіту з цього приводу: «І благословив

Бог Ноя і синів його і сказав їм: ... тільки плоті з душею її, з кров'ю її, не їжте; Я стягну і вашу кров, у якій життя ваше, стягну її від усякого звіра, стягну також душу людини від руки людини, від руки брата її; хто проллє кров людську, того кров проллється рукою людини: бо людина створена за образом Божим» (Бут. 9: 4-6) [1, с. 12].

Беручи до уваги зазначене, констатуємо, що вже у біблійних першоджерелах наочно демонструється цінність життя і, що є природно, передбачається можливість кари за «пролиття крові», тобто, вбивство.

У Дигестах Юстиніана також наявні тези, які змушують звернути увагу на цінність життя та які мають споріднене змістовне навантаження із згаданими біблійними положеннями. Наприклад:

– Пращури вважали, що в найменшій мірі заслуговує жалоби той, хто діяв для руйнування вітчизни і для вбивства батьків та дітей; якщо така людина вбита своїм сином або батьком, то всі визнають, що тут немає злочину, але навіть слід дати нагороду (Д.11.7.35.) [13, с. 346];

– ... Корнелій Сулла встановив державне розслідування справ про...вбивство родичів... (Д.1.2.2.32) [13, с. 163];

– Якщо хто-небудь протиправно вб'є чужого раба або чужу рабину, або четвероноге, або худобу, то нехай буде він присуджений дати власнику стільки міді, скільки було найбільшою вартістю цього в даному році (Д.9.2.2.) [13, с. 316];

– Ми повинні визнавати наявність вбивства, вчинене воно мечем, або палицею, або іншим знаряддям, або руками, якщо особа задушила іншого, або ударом ноги або голови, або яким завгодно чином (Д.9.2.7.1.) [13, с. 317-318];

– Якщо хто-небудь вб'є іншу особу, яка нападає зі зброєю, то це не розглядається як протиправне вбивство, і якщо хто-небудь вб'є злодія під впливом страху смерті, то безсумнівно він не піддається відповідальності за Аквілієвим законом. Якщо ж він міг затримати злодія, але віддав перевагу його вбити, то є підстави розглядати це як учинене протиправно; тому він відповідає по Корнелієву закону (Д.9.2.5.) [13, с. 317].

На нашу думку, наведені положення Старого Завіту та Дигестів Юстиніана, які є за своїм змістовним навантаженням спорідненими, демонструють розуміння і визнання тогочасним суспільством цінності життя. Також у зв'язку із зазначеним вважаємо, що постулати Старого Завіту безпосередньо вплинули на характер положень, які у результаті увійшли та були відображені у Дигестах Юстиніана.

Ведучи мову про цінність життя людини, вбачаємо, що усвідомлення людиною життя як найвищої цінності є, і повинно бути, основою свідомості людини. Зазначеному сприяє фіксація даної найвищої цінності як у релігійних християнських першоджерелах, так і у джерелах права, які є відображенням тих переконань, які містяться у релігійних джерелах і становлять основу людської сутності.

Висновки. Отже, підводячи підсумок, зазначимо, що поставлені завдання у дослідженні було вирішено. Тому можна зробити такі загальні висновки:

– онтологічно, християнська релігія мала безпосередній вплив на вектор розвитку Східної Римської імперії, тому, природно, що й на законодавство Юстиніана християнство також справило вплив, оскільки християнство, фактично, знаходилося в основі уявлень мешканців Східної Римської імперії про себе та свою імперію. Так, головною турботою в часи Юстиніана, і самого Юстиніана, була релігія. Проаналізувавши часові межі створення Дигестів та Священного Писання – головного джерела християнського віровчення, можемо констатувати, що Дигести Юстиніана створювалися у період, коли фактично існували і мали поширення тексти, які увійшли як до змісту Старого Завіту, так і до змісту Нового Завіту – складових частин Священного Писання;

– Кодекс Феодосія будучи першим кодифікованим збірником Східної Римської імперії в якому містилися у систематизованому вигляді положення стосовно релігії, які раніше практично не ставали предметом правотворчості, у результаті проведення кодифікаційних робіт направлених на систематизацію, упорядкування та актуалізацію джерел права в імпе-

рії, за часів імператора Юстиніана, безпосередньо став підґрунтям для створення Дигестів Юстиніана, як частини Зводу цивільного права, оскільки, визначив сутність та напрямок робіт у даній сфері на майбутнє;

– Дигести Юстиніана, як результат масштабної кодифікації, систематизації джерел права, на час свого створення, були новим, інноваційним, за своїм характером офіційним збірником найважливіших правових положень, запозичених з різних праць римських юристів. Компілятори Зводу цивільного права відбирали у його складові частини, у тому числі і Дигести, ті положення, які мали практичне значення та могли бути застосовані у тогочасних умовах життя, тобто були актуальними;

– проаналізовані у дослідженні положення Священного Писання та Дигестів Юстиніана є за своїм змістовним навантаженням спорідненими. Тому у зв'язку із зазначеним вважаємо, що постулати Священного Писання безпосередньо вплинули на характер положень, які у результаті увійшли та були відображені у Дигестах Юстиніана;

– вплив на свідомість тогочасної людини настанов Священного Писання та Дигестів Юстиніана, які в певних питаннях були тотожні за характером змісту і відповідно метою, яку переслідували, – міг призводити до зміни людиною самоусвідомлення та світосприйняття. У результаті отримуємо особистість, яка розуміє, що повинна з повагою ставитись до свого життя та життя інших, оскільки, виявляючи поважне ставлення до іншого життя, тим самим людина підкреслює розуміння нею його значення та демонструє своє особисте прагнення до життя. Зазначене є природним для сутності людини. Аксіологічно, визнання життя людини найвищою цінністю доцільно розглядати як основу розвитку суспільства в якому людина є основним суб'єктом;

– дух положень Священного Писання та Дигестів Юстиніана знаходить свій прояв і по сьогоднішній день, зокрема у сучасних реаліях буття України, її Основному Законі.

Новизна даного дослідження полягає у вищезазначених висновках, які були отримані автором у результаті аналізу джерельної бази дослідження та висунення власних умовиводів з теми, яка розглядалась.

Щодо загальнонаукового значення результатів дослідження, то висновки, що були отримані у результаті проведеного дослідження, в цілому розвивають теорію філософії права та можуть використовуватись з метою більш поглибленого вивчення онтологічних аспектів виникнення та розвитку джерел права.

Щодо перспектив подальших наукових розвідок у напрямку теми статті, то зазначимо, що окремі положення, сформульовані у дослідженні, носять дискусійний характер і тим самим передбачають можливість та необхідність подальшого наукового інтересу та досліджень, зокрема продовження поглибленого аналізу текстів Дигестів Юстиніана та Священного Писання на предмет спорідненості.

Список використаних джерел:

1. Біблія. Книги Священного Писання Старого та Нового Завіту / Пер. Патріарха Філарета. – К. : Видання Київської Патріархії Української Православної Церкви Київського Патріархату, 2004. – 1415 с.
2. Бровко Н. І. До питання свободи індивіда як цінності буття / Н. І. Бровко // Митна справа. – 2013. – № 5 (89). – Ч. 2. – Кн. 1. – С. 3-6.
3. Бровко Н. І. Філософсько-правовий аналіз категорії свободи та відповідальності людини / Н. І. Бровко // Філософські та методологічні проблеми права. – 2014. – № 1. – С. 54-57.
4. Ватсон А. Право в книгах, право і реальність: порівняльно-правова перспектива / А. Ватсон // Порівняльне правознавство. – 2013. – № 1-2. – С. 37-45.
5. Григор'єва Я. Г. Свобода і відповідальність як чинники конструювання сенсу життя / Я. Г. Григор'єва // Проблеми сучасної психології. – 2014. – Вип. 25. – С. 98-112.
6. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.

7. Ле Гофф Ж. Рождение Европы / Жак Ле Гофф ; [пер. с франц. А. Поповой] ; предисловие А. О. Чубарьяна. – СПб. : «Александрия», 2008. – 398 с.
8. Лінч Д. Г. Середньовічна церква. Коротка історія / Джозеф Г. Лінч ; [пер. з англ. В. Шовкун]. – К. : Основи, 1994. – 492 с.
9. Мацелюх І. Правове регулювання внутрішньоцерковних відносин у джерелах римського та візантійського права / І. Мацелюх // Юридична Україна. – 2013. – № 1. – С. 22-28.
10. Мороз В. Я. Релігійна комунікація як соціокультурний і духовний феномен / В. Я. Мороз // Наукові записки Інституту журналістики. – 2014. – Т. 54. – С. 93-97.
11. Омельчук В. В. Церковно-канонічне право Візантійської імперії у науковій літературі / В. В. Омельчук // Наукові праці МАУП. – 2013, Вип. 2 (37). – С. 96-102.
12. Омельчук В. Симфонія влад у політико-правовій моделі Візантійської імперії / В. Омельчук // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. – 2013. – № 3. – С. 14-19.
13. Памятники римского права: Законы 12 таблиц. Институции Гая. Дигесты Юстиниана / Отв. ред. и сост. Л. Л. Кофанов. – М. : Зерцало, 1997. – 608 с.
14. Перетерский И. С. Дигесты Юстиниана. Очерки по истории составления и общая характеристика / Перетерский И. С. – М. : Государственное издательство юридической литературы, 1956. – 129 с.
15. Попсуенко Л. О. Значення Кодексу Феодосія для формування канонічного права / Л. О. Попсуенко // Актуальні проблеми держави і права. – 2005. – № 25. – С. 289-292.
16. Попсуенко Л. О. Кодекс Феодосія – нормативне підґрунтя для подальшого розвитку візантійського права / Л. О. Попсуенко // Часопис цивілістики. – 2011. – № 11. – С. 75-79.
17. Римське приватне право: конспект лекцій. Практикум / Харитонов Є. О., Харитонова С. І., Матвеєнко Т. Є. та ін. – Х. : Одісей, 2000. – 272 с.
18. Сказкин С. Д. История Византии: в 3 т. / Под ред. С. Д. Сказкина. – М. : Наука, 1967. – Т. 1. – 524 с.
19. Ценгер Э. Введение в Ветхий Завет / под ред. Эриха Ценгера. – М. : Библиейско-богословский институт св. апостола Андрея, 2008. – 802 с. – (Серия «Современная библеистика»).

ГОЛОВАЧ А. Й.,

кандидат історичних наук,
доцент кафедри міжнародного права
(Ужгородський національний університет)

ГАДЬМАШІ В. Р.,

студентка
(Ужгородський національний університет)

УДК 341

СУТНІСТЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ ДЖЕРЕЛ ПРАВА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

У статті проаналізовано поняття та види джерел права Європейського Союзу; досліджено особливості первинних та вторинних джерел європейського права; обґрунтовано порядок виконання рішень Європейського суду; з'ясовано проблему створення єдиного європейського правового поля.

Ключові слова: європейське право, Європейський суд, Європейський Союз, законодавство, держава, правова система.

